

4

De Dalfser Hooislagen - ‘Afronding’ in de discussie

In november 1911 ontvingen de eigenaars van gronden ten Noordwesten van Dalfsen een brief van een plaatselijke commissie met daarin de mededeling dat deze zich zou gaan beijveren voor een ruilverkaveling in de Dalfser Hooislagen. Voor sommige eigenaars moet deze brief een verrassing zijn geweest. Maar wie de artikelen over ruilverkaveling in de NRC las, wie op de hoogte was van wat zich op nationaal en internationaal niveau afspeelde op het gebied van de landbouw, kon eigenlijk niet verrast zijn geweest dat juist in Dalfsen een poging werd gedaan om een ruilverkaveling uit te voeren.

4.1 De situatie in de Dalfser Hooislagen vóór de ruilverkaveling

De eigenaars van gronden in de Hooislagen kregen de brief niet voor niets. De cultuurtechnische situatie ter plaatse liet veel te wensen over. Om in te schatten waar ruilverkaveling een oplossing voor de bestaande problematiek zou zijn, had de Heidemij een raming gemaakt van het oppervlak waar zich problemen voordeden met de landbouwstructuur. Uit deze raming bleek dat 37% van het oppervlak van Overijssel te kampen had met problemen waarvoor een grootschalige ingreep in het landschap een oplossing zou kunnen zijn.¹ In Dalfsen was dit niet anders. Een geschikt uitgangspunt voor een analyse van de cultuurtechnische situatie in de gemeente is te vinden in de rapporten van de Staatscommissie van 1886.² Dalfsen was één van de gemeenten die in de steekproef van de commissie was opgenomen.

Dalfsen ligt in het noorden van Overijssel, tussen Zwolle en Ommen. De gemeente bestond in 1888 uit één dorp, Dalfsen en tien buurtschappen met in totaal 5348 bewoners. Het landschap in de gemeente is in drie typen te

¹ In paragraaf 4.3 en tabel 4.2 wordt dieper op dit onderzoek van de Heidemij ingegaan.

² Deze rapporten zijn niet altijd even consciëntieus zijn ingevuld. Sommige van de aantallen die worden genoemd zijn schattingen en Van der Poel heeft aangetoond dat aan de beschrijvingen van de genoemde landbouwwerktuigen ook het één en ander schort. Het is niet mogelijk na te gaan in welke mate deze onbetrouwbaarheid ook voor Dalfsen geldt. Van der Poel, *Honderd jaar landbouwmeechanisatie*, 142.

verdelen: het dal van de rivier de Vecht, het dekzandlandschap en een zandgebied waarop oorspronkelijk veen heeft gelegen, het Dalfser Veld.³ Dit veen is als gevolg van langdurige ontwatering en daarmee gepaard gaande oxidatie verdwenen. De Dalfser Hooislagen waren een onderdeel van dit laatste gebied. De landerijen hier werden aanvankelijk gebruikt voor het steken van plaggen en turf. Het land werd ook gebruikt voor het weiden van het vee en als hooiland, omdat de weidegronden langs de Vecht ontoereikend waren. De gronden vielen onder de Rozengaarder Marke, die in 1859 verdeeld werd in smalle stroken.⁴ In de Dalfser Hooislagen waren deze soms anderhalve kilometer lang en maar enkele meters breed.

De infrastructuur van de gemeente was, net als in de rest van Oost-Nederland, niet zo sterk ontwikkeld. Er liepen een paar grind- en straatwegen door de gemeente en de overige wegen waren zandwegen. De Staatscommissie achtte een uitbreiding van dit net ter verbetering van de ontsluiting van de buurtschappen noodzakelijk. De staat van de waterhuishouding was over de hele gemeente gezien voldoende, maar in de hooilanden in het gebied ten noorden van de Vecht, juist het gebied waarvoor later de ruilverkaveling zou worden aangevraagd, ondervond men schade door een overlaat bij Lichtmis. Via deze overlaat liep het overtollige water van de Dedemsvaart over die hooilanden. Dit water kon in natte tijden niet snel genoeg afgevoerd worden.⁵

Wanneer de aandacht van de rapporteur van de gemeente zich naar het boerenbedrijf verplaatst, is er een aantal zaken dat in het oog springt. De inrichting van de bedrijven werd door de commissie als 'hoogst eenvoudig' omschreven. De ploeg die er gebruikt werd, was het traditionele werktuig dat sinds 'onheugelijke tijden' al werd ingezet en dat uitstekend voldeed.⁶ De inrichting van de boerderijen was eveneens eenvoudig, alleen de grote boeren hadden een zogenaamde 'mooie kamer'. De schuren werden apart op het erf gebouwd en boden onderdak aan de werktuigen en, in enkele gevallen, de varkenshokken. Het rundvee werd ondergebracht in stallen, waar zij de door de boeren gestoken plaggen konden vertrappen met strooisel, aal en mest. Dit mengsel werd vervolgens gebruikt om het land te bemesten. Wanneer dit nodig was werd hiervoor ook straatmest uit Zwolle gebruikt. Kunstmest werd nog maar zeer sporadisch gebruikt. De weilanden in de gemeente verkeerden in een vrij goede staat, maar zouden met bemesting meer op kunnen leveren. In het geval van de Dalfser Hooislagen zou het dan

³ De beschrijving van het landschap is afkomstig uit: Kroes, 'De wording van het Dalfser cultuurlandschap'.

⁴ Demoed, *Mandegoed schandegoed*, 100.

⁵ De beschrijving van de gemeente Dalfsen rond 1890 is grotendeels ontleend aan: *Uitkomsten van het onderzoek naar den toestand van den landbouw*, deel I, hoofdstuk XI.

⁶ Het is hier niet mogelijk na te gaan of dat werkelijk zo was, of dat hier eveneens sprake is van een onvoldoende geïnformeerde rapporteur, waarover Van der Poel al sprak.

noodzakelijk zijn om eerst de waterhuishouding te verbeteren. Wanneer dit achterwege zou blijven zouden de meststoffen eenvoudig wegspoelen. Het bedrijf was boven alles ingericht op het houden van melkvee. Van deze melk werd vervolgens boter gemaakt, die naar de markt in Zwolle werd gebracht.

De conclusie van het rapport over de gemeente Dalfsen luidde dat de situatie niet slecht genoemd kon worden, maar dat er nog altijd zaken te wensen overbleven. Als grootste problemen werden genoemd de onvoldoende ontwikkeling van de landbouwers, onvoldoende toestand van het runderras en het gebrek aan harde wegen en goede afwatering. Het rapport sluit af met de vraag of wanneer landbouwers wat beter ontwikkeld waren, zij 'ook niet geschikter worden voor het inzien van gebreken en het aangrijpen van middelen om [hun] toestand te verbeteren'.⁷

Tabel 4.1 Aantal landgebruikers per bedrijfsgrootteklasse in de gemeente Dalfsen in de jaren 1895, 1910 en 1921

Bedrijfsgrootteklasse (in hectare)	1895		1910		1921	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
1-5	190	31	403	49	297	44
5-10	233	28	190	23	182	27
10-20	131	21	155	19	130	19
20-50	65	10	67	8	56	8
50-100	-	-	4	1	2	0
>100	-	-	1	0	3	1
Totaal >1 hectare	619	100	820	100	670	100

Bron: Leerstoelgroep Agrarische Geschiedenis, Wageningen Universiteit, Agrarische Documentatie LEI.

Met behulp van landbouwstatistieken is te achterhalen hoe het aantal landgebruikers in de gemeente Dalfsen zich heeft ontwikkeld vanaf de jaren negentig van de negentiende eeuw. In de periode tussen 1895 en 1910 is een lichte toename van het kleine boerenbedrijf waarneembaar (Tabel 4.1). Het aandeel van de eigenaars en pachters met een bedrijf tussen de 1 en 10 hectare in het totaal nam in deze periode toe van 59% naar 72%. In de daarop volgende tien jaar bleef dit aandeel nagenoeg gelijk. Deze ontwikkeling was overal op de zandgronden waar te nemen en zal in het volgende hoofdstuk nog uitgebreid aan bod komen.

In *Het grondgebruik in Nederland* is voor 1910 per provincie een beschrijving van ieder landbouwgebied opgenomen.⁸ Hierin wordt de situatie in het weidegebied in Overijssel, waartoe Dalfsen door het ministerie werd gerekend, onderzocht en beschreven. Hoewel de beschrijving zeer beknopt is en

⁷ *Uitkomsten van het onderzoek naar den toestand van den landbouw*, deel I, hoofdstuk XI.

⁸ 'Het grondgebruik in Nederland', 132.

een veel groter gebied dan alleen de Dalfser Hooislagen betreft, geeft zij een aardig beeld van de situatie vierentwintig jaar na de beschrijving van de Staatscommissie. In de beschrijving staat voornamelijk de slechte toestand van de waterhuishouding centraal. Vooral de graslanden zijn, deels door ondoelmatige behandeling, in slechte staat. De productie van de boter leed daar echter niet onder: de boter uit deze streek genoot een goede reputatie.

De situatie van de waterhuishouding in de Dalfser Hooislagen verbeterde niet in de dertig jaar na het rapport van de landbouwcommissie van 1886. In 1916 was de situatie een doorn in het oog van S.L. Louwes, Rijkslandbouwleraar in Overijssel. Hij schreef in een rapport genaamd *De wateroverlast in Overijssel* het volgende: ‘Met de afwatering van dit waterschap is het droevig gesteld. [...] De sloten die in dit waterschap aanwezig zijn, verkeeren in het algemeen in een meer dan droevigen toestand, vooral natuurlijk de niet schouwbare. De verkaveling dezer gronden laat zeer veel te wensen over. Vooral is dit het geval in de Rinten en Veenenkampen en de Dalfser Hooislagen’.⁹ Hier moet wel aan worden toegevoegd dat Louwes als buitengewoon vooruitstrevend bekend stond. In het volgende hoofdstuk zal blijken dat diens voorganger, J. Wibbens, er meer conservatieve ideeën op nahield (paragraaf 5.1.2).

De bovenstaande situatie in de Dalfser Hooislagen en de gemeente Dalfsen was niet uniek. In grote delen van het oosten van het land deden zich dergelijke problemen voor. Er was sprake van een toenemend aantal kleine bedrijven met een grote mate van verspreiding van eigendommen. Daarnaast was de waterhuishouding in het gebied onvoldoende geregeld en liet ook de ontsluiting te wensen over. Hoewel deze problematiek vooral kenmerkend was voor de zandgebieden in het land, werd ze ook wel elders aangetroffen. Dalfsen zelf werd formeel tot het weidegebied van Overijssel gerekend, maar het gebruikte landbouwsysteem en de problemen die zich er voordeden, waren karakteristiek voor de zandgronden.

4.2.1 Dalfsen als experiment: de eerste poging

Vijf jaar voordat Louwes zijn rapport over de waterhuishouding in Overijssel uitbracht, was de Heidemij al bezig geweest met de voorbereiding van een ruilverkaveling in de Dalfser Hooislagen. Het voor de ruilverkaveling geselecteerde gebied lag ten noordwesten van Dalfsen en werd doorsneden door de spoorweg naar Dalfsen en een straatweg naar Nieuwleusen. Het werd in het noorden begrensd door wat nu het Westeinde heet en in het

⁹ Archief Overijsselsche Landbouw Maatschappij, handgeschreven rapport van Louwes, getiteld *De wateroverlast in Overijssel*, inv. nr. 2149. Dit rapport is integraal opgenomen in: ‘De invloed van den waterafvoer op het Nederlandsche landbouwbedrijf’.

zuiden door wat nu de Hoevedwarsteeg heet. Het gebied had de vorm van een rechthoek van ongeveer 1900 meter bij 1550 meter

In november 1911 werden de eigenaren van de meer dan 200 percelen aangeschreven door de lokale ruilverkavelingscommissie, een groep van eigenaars die was gevraagd zich actief voor de ruilverkaveling in te zetten.¹⁰ Hiermee werden de Dalfser Hooislagen overigens de eerste grootschalige ruilverkaveling waarvoor bij de Heidemij aanvraag werd gedaan.¹¹ De voorzitter van de lokale commissie was Baron van Haersolte te Haerst, die als grootgrondbezitter dacht baat te hebben bij een ruilverkaveling in de Dalfser Hooislagen. Doordat Van Haersolte goede contacten had bij de Heidemij, vervulde hij een belangrijke functie als boodschapper tussen de Heidemij enerzijds en de eigenaars anderzijds (Figuur 4.1). Later zou Van Haersolte overigens één van de eerste leden van de Hoofdafdeling Ruilverkaveling van de Heidemij worden.

Met behulp van de Heidemij werd een voorlopig contract opgesteld. De totale kosten voor de 294 hectare grote ruilverkaveling bedroegen 6500 gulden. Bij het tekenen van het contract op 19 maart 1914 ging het direct al mis. Van de 65 betrokken eigenaren tekenden er slechts 13. Men was niet tevreden met de aangeboden percelen, zelfs niet wanneer deze door de betrokkenen zelf waren uitgekozen. Opmerkelijk is dat ook leden van de lokale commissie tegenstemden. Een verslag over deze bijeenkomst vermeldt dat alles goed verliep totdat één persoon weigerde te tekenen.¹² De overtuigingskracht van deze persoon was tamelijk groot en dit voorbeeld deed volgen.¹³ Als reden voor het afstemmen van de ruilverkaveling geeft het verslag het volgende: ‘Helaas is deze zaak mislukt door de onwetendheid van vele landbouwers. Opvallend is het toch hoe onwetend velen zijn wat betreft de waarde van de bodem. Velen kijken slechts naar hetgeen op den bodem groeit. En wanneer dan een bodem, die nimmer bemest wordt, weinig of niets oplevert, noemen zij die slecht. [...] En zoo is thans voor lange jaren de huidige toestand bestendig tot schade van velen. En weer mag uit dit voorbeeld blijken, dat zonder wettelijke regeling practisch geen ruilverkaveling is uit te voeren’.

Ook Louwes was zeer teleurgesteld over de gang van zaken in de ruilverkaveling. Hoewel hij de schuld voornamelijk bij de eigenaren legde, gingen volgens hem ook de boeren niet vrijuit. Hij dacht dat er geen impuls tot ver-

¹⁰ Archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij, Brochure ruilverkavelingscommissie, inv. nr. 169.4.

¹¹ Ruilverkaveling de Ballumer Mieden op Ameland werd weliswaar later aangevraagd, maar kwam eerder tot stand.

¹² Archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij, Verslag vergadering bijeenkomst, inv. nr. 169.3, 19 maart 1914.

¹³ Helaas is met behulp van de archivalia niet meer te achterhalen wie deze figuur was en welke rol hij speelde in de gemeenschap.

betering was door onwetendheid. Volgens hem ‘hechten [de boeren] veel aan de bemestende of liever gezegd geheimzinnige werking die van het water uit zou gaan’.¹⁴

Dit vraagstuk lijkt veel op de discussie die in Drenthe aan het begin van de twintigste eeuw werd gevoerd tussen de voor- en tegenstanders van bevoeiingen, de zogenaamde ‘natten’ en ‘drogen’. Hier verkeerden de voorstanders van een verbeterde afwatering in de veronderstelling dat droog land in combinatie met kunstmest beter zou zijn voor de opbrengsten dan de bemestende werking van het water dat het land overstroomt. De tegenstanders hadden te weinig vertrouwen in de kostbare kunstmest en zagen een dergelijke grondige verandering van hun land en bedrijfsvoering als een onacceptabel risico.¹⁵ Ze waren voorstanders van een systeem waarbij land regelmatig werd overstroomd. Deze bevoeiing kon plaats vinden met behulp van aangelegde systemen van kanaaltjes en vloeiakkers. Ook het idee dat de kosten van een ruilverkaveling erg hoog waren en het rendement pas jaren later merkbaar zou worden, was volgens Louwes de reden dat veel boeren afzagen van een ruilverkaveling. Hij besloot met de roep om een ruilverkavelingswet, landbouwonderwijs en steun van Rijk en provincie.¹⁶

Dit appèl is kenmerkend voor de veranderingen die zich in de landbouw afspeelden rond het begin van de twintigste eeuw. Louwes’ roep om een wet getuigt van vertrouwen in de nog jonge landbouwwetenschap. Het vertrouwen in het landbouwonderwijs ligt regelrecht in het verlengde hiervan. De gevraagde steun van rijk en provincie tenslotte, was ook iets nieuws. Het liberale gedachtegoed dat de maatschappij in de negentiende eeuw domineerde, begon plaats te maken voor een denkwijze waarbij de overheid binnen een samenleving steeds meer taken op zich nam.

Achteraf is het niet eenvoudig te beoordelen om welke redenen het plan was misgelopen. Onwetendheid en conservatisme zullen best een rol hebben gespeeld. Natuurlijk had men reserves en wist men niet alles. Het is echter waarschijnlijker dat het tegenstemmen was gebaseerd op het al dan niet het accepteren van bepaalde bedrijfsrisico’s. Er hing een pittige financiële regeling aan een vrijwillige ruilverkaveling – er was geen sprake van subsidie of voorfinanciering – en nergens was eerder een dergelijk omvangrijk plan tot stand gekomen. De manier van beeldvorming rond tegenstemmers door uitvoerende en directievoerende organisaties is karakteristiek voor de gehele geschiedenis van de ruilverkaveling. Wanneer men voorstemde was men intelligent, wanneer men tegenstemde was dit een gevolg van koppigheid en ach-

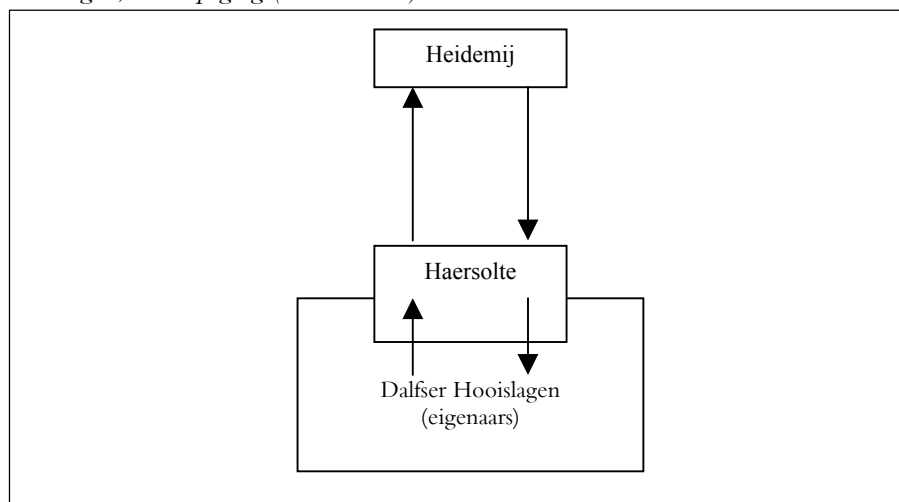
¹⁴ Archief Overijsselsche Landbouw Maatschappij, handgeschreven rapport van Louwes, getiteld *De wateroverlast in Overijssel*, inv. nr. 2149.

¹⁵ Coert, *Drenthe en zijn waterschappen*, 110-114; Bieleman, ‘Bodemverbetering en waterbeheersing’, 36-37.

¹⁶ Archief Overijsselsche Landbouw Maatschappij, handgeschreven rapport van Louwes, getiteld *De wateroverlast in Overijssel*, inv. nr. 2149.

terlijkheid. Tegenstemmen kon in de ogen van de voorstanders nooit het gevolg van een intelligent denkproces zijn.

Figuur 4.1 Schematische weergave van de organisatie in de ruilverkaveling Dalfser Hooislagen, eerste poging (1911-1914)

Opmerkelijk waren de verbazing en teleurstelling van de voorstanders van de ruilverkaveling en van de Heidemij. Tijdens een inventarisatie van de Heidemij over een mogelijke ruilverkaveling in het gebied bleek al dat 13 van de 65 eigenaars expliciet tegen de ruilverkaveling waren geweest. Daarnaast waren er ook eigenaars die best wilden verkavelen zolang het maar geen gevolgen had voor hun eigen bezit en enkele betrokkenen hadden onmogelijk eisen.¹⁷ De ruilverkaveling leek vóór de stemming al onhaalbaar.

4.2.2 De tweede ruilverkaveling van Nederland

In februari 1917 bleek dat er achter de schermen inmiddels veel was gebeurd in de Hooislagen. De Heidemij stuurde een brief aan de eigenaren in het gebied om de stemming te peilen. De uitslag van dit onderzoek is verbazingwekkend. Van alle 65 eigenaren kreeg de Heidemij een reactie en slechts drie van deze reacties waren negatief.¹⁸ Binnen vijf jaar was de stemming in de Hooislagen omgeslagen. In maart 1918 werd een voorlopig contract getekend. In het begin van de jaren twintig werd de ruilverkaveling tenslotte voltooid.

¹⁷ Archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij, Brief van Haersolte aan Heidemij met lijst van wensen eigenaars, inv. nr. 172, januari 1913.

¹⁸ Archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij, Brief Heidemij aan eigenaren en hun reacties, inv. nr. 171.1, 15 februari 1917.

Deze opmerkelijke verandering van standpunt was niet zomaar uit de lucht komen vallen. Minder dan twee jaar na het afstemmen van de ruilverkaveling, in februari 1915 al, kreeg de Heidemij een brief van G.H.J. Tervoert. Deze was eigenaar van gronden in de Dalfser Hooislagen en was één van de voorstanders van ruilverkaveling geweest. In deze brief verzocht hij de Heidemij om een lijst met de namen van de eigenaars van land in de Hooislagen. Hij dacht de tegenstemmers van twee jaar geleden te kunnen overreden. Verder hoopte hij op de steun van de Heidemij bij het voorbereiden van een nieuwe poging.¹⁹

Sindsdien hield Tervoert zich bezig met het verwerven van steun voor de ruilverkaveling, niet alleen onder de eigenaars, maar ook onder ontginningsmaatschappijen. Hij had namelijk zowel bij de Heidemij, als bij de net opgerichte Grondverbeterings- en ontginningsmaatschappij, bekend als de Grontmij, om steun gevraagd.²⁰ Deze organisatie was in 1915 opgericht als cultuurmaatschappij en probeerde zich een positie te verwerven op dezelfde markt als die waarop de Heidemij zich bewoog. De directeur en oprichter van de Grontmij, D. Veenhuizen, had om de stemming positief te kunnen beïnvloeden stukken grond van enkele van de tegenstanders gekocht. Dat dit wellicht niet alleen ten bate van de ruilverkaveling was geweest, maar ook ten bate van de Grontmij, blijkt uit een brief die hij aan Tervoert schreef als reactie op een weigering van de Heidemij om samen te gaan werken met de Grontmij: 'Daar ik denk uit uwe mededeelingen te kunnen afleiden dat de NHM [Nederlandsche Heidemaatschappij] niet met onze Mij. wenscht samen te werken, vertrouw ik dat dit op een misverstand berust, want de NHM zal dit toch wel in 't algemeen belang doen, en zich niet het monopolie hiervan willen toe-eigenen'.²¹

Deze gang van zaken bracht de Heidemij in een lastige situatie. Enerzijds had ze weinig vertrouwen in een positieve uitslag van een nieuwe stemming voor deze ruilverkaveling²², anderzijds wilde ze de boot niet missen wanneer de ruilverkaveling zich tot een belangrijk instrument zou ontwikkelen. Via Baron van Haersolte bleef de Heidemij op de hoogte van de ontwikkelingen in de ruilverkaveling. Zo kreeg de Heidemij een brief van hem waarin hij een

¹⁹ Archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij, Brief van Tervoert aan de Heidemij, inv. nr. 175, 28 februari 1915.

²⁰ Doordat het archief van de vooroorlogse activiteiten van de Grontmij niet meer bestaat, is het niet mogelijk het verhaal van de zijde van de Grontmij te achterhalen.

²¹ Archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij, Brief van Veenhuizen aan Tervoert, inv. nr. 175, 15 december 1916.

²² In een brief aan Tervoert schrijft de Heidemij niet te veel tijd en geld meer te willen steken in de pogingen van Tervoert, daar wordt gedacht dat de lokale bevolking niet voor een ruilverkaveling zou zijn. Archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij, Brief van de Heidemij aan Tervoert, inv. nr. 175, 18 januari 1917.

beschrijving gaf van Tervoert en Veenhuizen. ‘Tervoert staat bekend als een doordrammer, die veel mensen kan overtuigen, maar ook huiverig kan maken door zijn optreden’. Haersolte sprak de hoop uit dat de Heidemij niet te veel uit handen zou geven aan Tervoert.

Een aardig voorbeeld van dit optreden van Tervoert is te vinden in een brief van hem aan de Heidemij vlak voor het begin van de uitvoering van de ruilverkaveling. Door de hoge waterstand was het niet mogelijk om al te starten met de ingreep. Tervoert schreef echter een brief aan de Heidemij dat het water niet te hoog stond voor het uitvoeren van dergelijke cultuurtechnische werken. De Heidemij schreef terug dat de hogere gedeelten spoedig zouden worden verkaveld. In een brief antwoordde Tervoert dat dit hem verheugt, daar ‘deze ruilverkaveling geheel door mij alleen is bewerkstelligd en besproken, zodat nu de eigenaren nog geen voortgang zien, deze bij mij komen klagen en aandringen’.²³

Ook de tussenkomst van Veenhuizen kon Haersolte niet bekoren. Hij schreef dat deze weinig vertrouwen genoot bij de boeren en hoopte dan ook dat de Heidemij haar werk niet uit handen zou geven aan Veenhuizen.²⁴ Dit deed de Heidemij ook niet. Hiervoor is een aantal redenen aan te voeren. In de eerste plaats was de Heidemij door de minister aangewezen als propagandavoerende organisatie en dit betekende dat ze ook de uitvoering voor haar rekening zou nemen. Door het contact met het ministerie zat de Heidemij bovendien in een sterk netwerk. Het lukte de Heidemij bijvoorbeeld de registratierechten voor de kaveloverdracht kwijt te laten schelden door de Minister. Even onmisbaar voor de positie van de Heidemij is de functie van Haersolte geweest. Tijdens de tweede poging trad hij niet meer op als bemiddelaar. De Heidemij maakte echter nog altijd gebruik van zijn netwerk en invloed in de omgeving van Dalfsen om op de hoogte te blijven van de ontwikkelingen die zich voordeden rond de Hooislagen. De manier waarop het contact zich tijdens de tweede poging afspeelde is weergegeven in figuur 4.2.

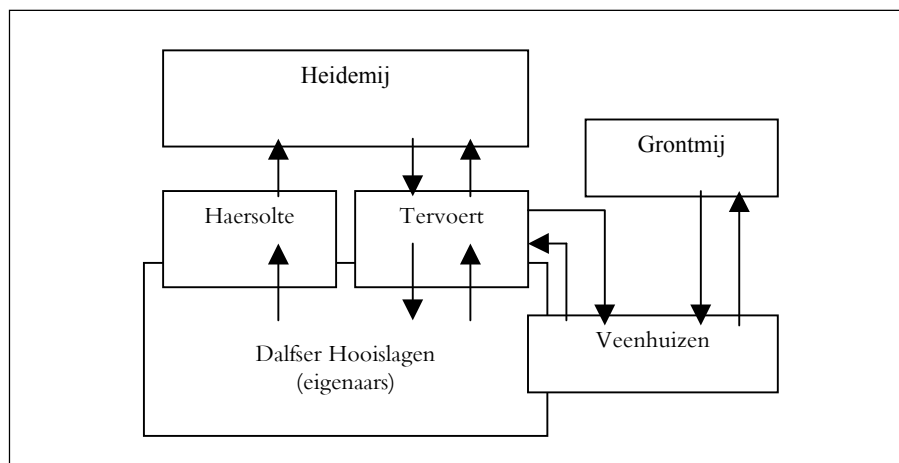
Naast de ontwikkelingen die zich binnen Dalfsen afspeelden was er nog een belangrijke reden buiten Dalfsen die de omslag in het gebied had veroorzaakt. De Heidemij had de ruilverkaveling op Ameland, de *Ballumer Mieden*, ondertussen afgerond. De Heidemij stuurde een brief aan de eigenaars van kavels in de *Dalfser Hooislagen* met daarin de verbluffende resultaten van deze ruilverkaveling. Met andere woorden: het voeren van propaganda met behulp van reeds tot stand gekomen pilotprojecten bleek zeer effectief. Dit was een andere reden voor de Heidemij om betrokken te blijven bij het project. De methode om belanghebbenden te overtuigen van het nut van ruilverka-

²³ Archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij, Bijlage bij Brief van de Heidemij aan Tervoert, 26-11-1918.

²⁴ Archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij, Brief van Haersolte aan de Heidemij, inv. nr. 175, 23 januari 1917.

veling met resultaten die elders geboekt waren, zou nog de verdere geschiedenis van de ruilverkaveling met succes worden toegepast.

Figuur 4.2 Schematische weergave van de organisatie in de ruilverkaveling Dalfser Hooislagen, tweede poging (1915-1922)

4.2.3 Gevolgen van het experiment

Het spreekt voor zich dat een ruilverkaveling, zelfs wanneer zij zeer bescheiden van formaat is, haar weerslag heeft op de sociale en fysieke omgeving. Deze gevolgen zullen voortaan *interne* gevolgen genoemd worden. Daarnaast hadden ruilverkavelingen ook gevolgen voor andere gebieden, zoals in het volgende hoofdstuk over de ruilverkavelingen bij Staphorst overduidelijk zal worden aangetoond. Deze effecten zullen in het vervolg als *extern* bestempeld worden.

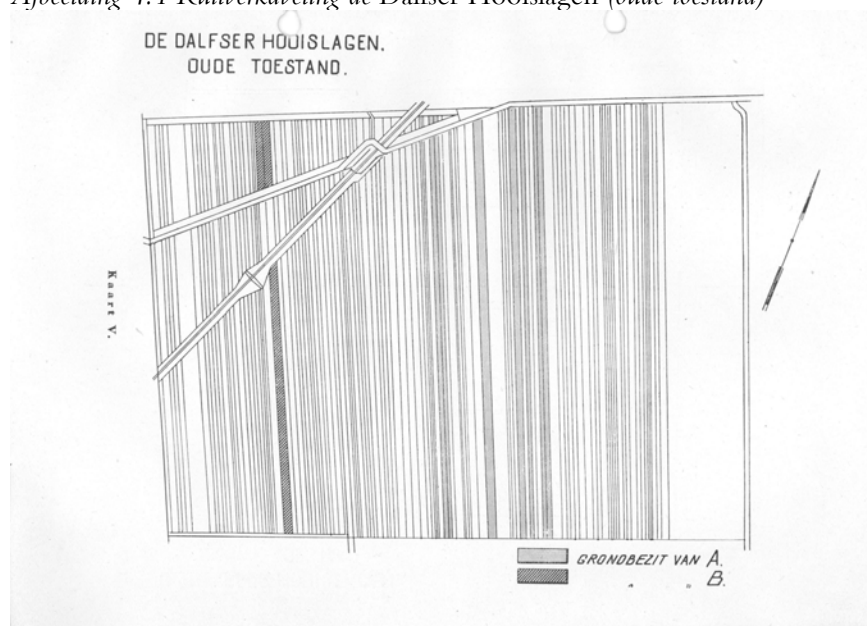
De interne gevolgen voor de Dalfser Hooislagen waren divers. Van het 'oude' landschap was na de ruilverkaveling niets meer terug te vinden (Afbeelding 4.1 en 4.2). Het gebied was veranderd in een modern, rationeel landschap met een regelmatige blokverkaveling. De lengte van kavelscheidingen was, voor zover dit met behulp van de legger is te bepalen, met een factor vijf verminderd. Het aantal kavels bijna met factor zeven.²⁵

Het was de bedoeling geweest om een landschap te creëren waarin de landbouw efficiënter zou kunnen produceren. Dit blijkt overduidelijk uit de eisen die werden gesteld. Ieder perceel moest worden begrensd door een weg en door een waterloop. Daarnaast diende rekening te worden gehouden met

²⁵ Het is erg moeilijk de exacte veranderingen in het landschap te meten. Er circuleren drie verschillende kaarten, waarvan in dit hoofdstuk die van het Kadaster gebruikt is voor de berekeningen van de lengte van kavelscheidingen en aantallen percelen.

de woonplaats van de eigenaren, die voornamelijk in Dalfsen en Nieuwleusen woonden. De verdeling werd op zodanige wijze uitgevoerd dat eigenaren hun perceel snel en gemakkelijk konden bereiken.²⁶ In de stukken is dan ook niets terug te vinden over het verdwijnen van landschappelijke waarden. De problemen met het nieuwe landschap waren van praktischer aard. Er was onenigheid over de locatie van een duiker, over wie de zorg van de nieuwe wegen en waterlopen op zich zou moeten nemen en over het ruilen van kavels met de spoorwegmaatschappij.

Afbeelding 4.1 Ruilverkaveling de Dalfser Hooislagen (oude toestand)

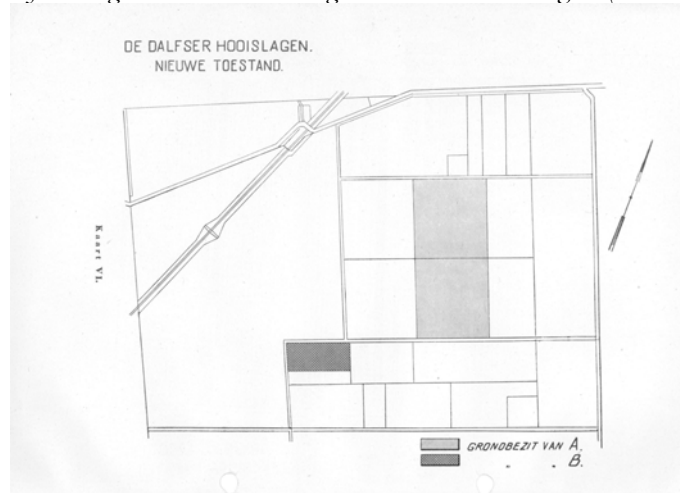
Bron: *Ruilverkav.*

Het uiterlijk van het gebied mag dan sterk zijn veranderd als gevolg van de ruilverkaveling, de agrarische bedrijfsvoering deed dat nauwelijks. De belangrijkste reden hiervoor was dat er in de naaste omgeving van het gebied weinig was veranderd. Nog steeds kwam water het land oplopen via de overlaat bij Lichtmis. Ook in aangrenzende gebieden was nog altijd sprake van wateroverlast. Dit heeft er mede voor gezorgd dat de Dalfser Hooislagen en haar omgeving naderhand nog regelmatig op de schop zijn genomen. Bij

²⁶ 'Ruilverkaveling benevens wet op de ruilverkaveling', 13. In dit verslag wordt zelfs gesproken van de stichting van boerderijen in het gebied, iets wat er de welvaart zou verhogen.

latere ruilverkavelingen is onder meer zorgvuldiger rekening gehouden met de problematische waterhuishouding van dit gebied.

Afbeelding 4.2 Ruilverkaveling de Dalfser Hooislagen (nieuwe toestand)

Bron: *Ruilverkav.*

De externe effecten van deze ruilverkaveling zijn moeilijker terug te vinden. Dit komt doordat er ten tijde van de uitvoering nog meer zaken speelden in het land, die hebben bijgedragen aan de invoering van de wet in 1924. De gevolgen van dit nieuw uitgevoerde project hadden in de eerste plaats invloed op de manier waarop men over ruilverkaveling dacht. Na de werkzaamheden op Ameland was aangetoond dat het mogelijk was de structuur van een gebied grootschalig te veranderen. Hoewel ervaringen in Duitsland al hadden uitgewezen dat dit daar mogelijk was, was nu aangetoond dat men ook in Nederland over de benodigde technologie en *knowhow* beschikte. Tegelijkertijd hebben de beslomeringen rond de eerste poging aangetoond dat ruilverkaveling tamelijk moeilijk was zolang er geen goed wettelijk instrument voor bestond. Het regelen van een ruilverkaveling via contactpersonen als Haersolte en Tervoert is niet de gemakkelijkste manier gebleken, al helemaal niet doordat deze twee ook nog eens belanghebbenden waren. Het volgen van een vaste procedure zou de gang van zaken een stuk gemakkelijker hebben gemaakt. Daarnaast is ook gebleken dat de ene ruilverkaveling prima als propagandamiddel voor de andere kan dienen. Het is nog maar de vraag of de *Dalfser Hooislagen* zouden zijn doorgegaan zonder de resultaten, folders en lezingen over de *Ballumer Mieden* op Ameland.

Ook was bij deze ruilverkaveling al gebleken dat een ruilverkaveling weinig zin heeft wanneer ze op te kleine schaal wordt uitgevoerd. De waterover-

last in het aangrenzende gebied bleef problemen opleveren in de *Dalfser Hooislagen*. Wanneer het water boven het maaiveld staat, maakt het niet uit hoe de verkaveling eruit ziet. Een grootschaliger plan in combinatie met een nauwere samenwerking met waterschappen zou veel problemen hebben kunnen voorkomen. Het is niet voor niets dat ook juist in deze tijd het waterschap waarin de Dalfser Hooislagen lagen en de omringende waterschappen zijn gefuseerd tot een groter waterschap: de Noorder Vechtdijken. De externe gevolgen van de ruilverkaveling waren hier dus heel concreet.

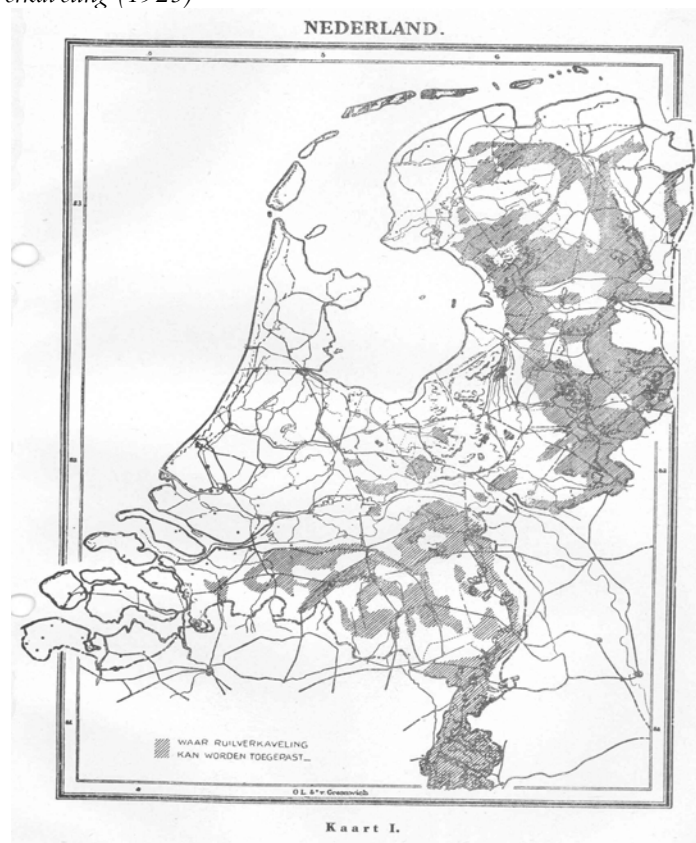
De ruilverkaveling *Dalfser Hooislagen* is ook van speciaal belang geweest voor de Heidemij als organisatie. De directe confrontatie met een concurrent, de Grontmij, zorgde ervoor dat de Heidemij extra haar best deed om de ruilverkaveling tot een goed eind te brengen. Er was in zekere zin sprake van een prestigestrijd. De Heidemij, met bijna dertig jaar ervaring in cultuurtechniek, werd uitgedaagd door de Grontmij, een jong bedrijf. Het succes van de Heidemij heeft ervoor gezorgd dat ze tot ver na de Tweede Wereldoorlog met afstand de belangrijkste uitvoerder van ruilverkavelingen in Nederland is geweest.

4.3 Ruilverkaveling 1890-1924

Hoewel ruilverkaveling aan het begin van de twintigste eeuw nog een volstrekt nieuw begrip was, heeft de Heidemij ook elders praktijkvoorbeelden van het instrument ten uitvoer gebracht. Al in 1905 voerde ze een klein proefproject uit; de kavelruil bij Neede. Deze was echter weinig ingrijpend. Er waren maar twee eigenaars bij betrokken en het betrof voornamelijk een ruil van percelen. Er werden nog geen infrastructurele verbeteringen aangebracht en ook de waterhuishouding bleef onveranderd.

Pas na 1910 begon de Heidemij met het voeren van propaganda met de uitvoering van vrijwillige ruilverkavelingen als doel. Alle inspanningen van de Heidemij ten spijt, is het deze periode maar drie keer tot een grote vrijwillige ruilverkaveling gekomen. Dit geringe aantal steekt schril af bij het oppervlak dat volgens de Heidemij voor ruilverkaveling in aanmerking kwam. Op basis van enquêtes die men rondstuurde kwam men op een oppervlak van 521.000 hectare (Tabel 4.2 en Afbeelding 4.3). Uit de tabel en kaart blijkt dat de Heidemij de noodzaak van ruilverkaveling op de zandgronden in het oosten en zuiden van Nederland het hoogst inschatte. Voor Noord-Holland, Zuid-Holland en Zeeland zijn niet eens ramingen gemaakt. Vooral in Drenthe, Overijssel, Noord-Brabant en Limburg was er behoefte aan cultuurtechnische verbeteringen.

Afbeelding 4.3 Gebieden die volgens de Heidemaatschappij in aanmerking kwamen voor ruilverkaveling (1925)

Bron: *Ruilverkav.*

De eerste ruilverkaveling die gereedkwam was de ruilverkaveling *Ballumer Mieden*, op Ameland. Hier werd al in 1916 een ruilverkaveling van ongeveer 190 hectare afgerond. De cultuurtechnische situatie op Ameland liet veel te wensen over; 119 eigenaren bezaten gezamenlijk 2659 perceeltjes (Tabel 4.3). Sommige van hen hadden meer dan dertig perceeltjes. Eén eigenaar bezat 269 perceeltjes met een totale grootte van iets minder dan 12,8 hectare. Na de verkaveling kreeg hij vijf percelen terug.²⁷ Gemiddeld nam het totaal aantal percelen en het aantal percelen per eigenaar af met een factor 10. Het land, in gebruik als hooiland, kon vóór de ingreep nauwelijks efficiënt worden behandeld en de opbrengsten waren er dan ook minimaal. Na de ruilverkaveling waren de percelen beter bereikbaar doordat de ontsluiting sterk was

²⁷ 'Ruilverkaveling benevens wet op de ruilverkaveling', 12.

verbeterd. Ook de ontwatering van het gebied werd aangepast. Overtollig water kon via een aantal duikers met schuiven in de nieuwe zeedijk in de Waddenzee worden geloosd. De ruilverkaveling had een gunstig economisch effect op het gebied. De waarde van de grond was in 1918 al 2,5 maal zo hoog als voor de ingreep en de melkopbrengst verdubbelde.²⁸

Tabel 4.2 Oppervlakte per provincie die in aanmerking kwam voor ruilverkaveling, uitgedrukt in hectare en als percentage van het totale oppervlak van de provincie, als berekend door de Heidemij

Provincie	Oppervlakte waar ruilverkaveling noodzakelijk werd geacht	
	In hectare	In procenten
Friesland	46.000	14
Groningen	18.000	8
Drenthe	100.000	37,5
Overijssel	123.000	37
Gelderland	50.000	12
Utrecht	4.000	3
Limburg	77.000	35
Noord-Brabant	103.000	20
Totaal (bovenstaand)	521.000	21
Totaal (Nederland)		16

Bron: 'Ruilverkaveling benevens wet op de ruilverkaveling en toelichting dier wet', in: *Verslagen en Mededeelingen van de Directie van den Landbouw*, 1925, nummer 2.

Deze ruilverkaveling stond niet op zichzelf. Rond dezelfde tijd, in 1914, werd bij Ballum de markeverdeling voltooid. Daarnaast kwam in 1915 een nieuwe zeedijk aan de Waddenkant tot stand en werd er in 1917 een verharde straatweg van Hollum naar Buren aangelegd. Wellicht kon een ruilverkaveling in een gebied waar in korte tijd veel publieke werken plaatsvonden, gemakkelijker tot een succesvol eind worden gebracht. In het volgende hoofdstuk is te zien hoe dit mechanisme in de gemeente Staphorst zelfs van doorslaggevende betekenis was.

Tabel 4.3 Verkavelingssituatie in de Ballumer Mieden voor en na de ruilverkaveling

	Grootte (ha)	Aantal eigenaars	Aantal percelen	Percelen per eigenaar	Gem. oppervlak per perceel (ha)
Voor	190	119	2659	22,3	0,07
Na			269	2,3	0,71

Bron: De Leeuw, *De agrarische ruilverkaveling*, 109-112.

²⁸ Groeneveld, *Veranderend Nederland*, 38.

Dat dit echter geen wet van meden en Perzen was, bleek wel toen men het succes bij Ballum aangreep om ook in het nabijgelegen Hollum ook tot een ruilverkaveling te komen. De cultuurtechnische situatie was hier eveneens slecht. Er lagen 4879 perceeltjes toebehorend aan 466 eigenaars verspreid over een oppervlakte van 330 hectare. Hierbij was het gemiddelde oppervlak per perceel ongeveer 0,07 hectare (Tabel 4.4). Het overgrote deel van de eigenaars zag heil in een vrijwillige ruilverkaveling, maar uiteindelijk bleek de tegenstem van een handvol belanghebbenden genoeg om de ingreep tegen te houden.²⁹ Zolang er nog geen wet was die het mogelijk maakte het bezit opnieuw te verdelen tegen de wens van een individuele eigenaar in, zou een ruilverkaveling in Hollum uitblijven. Hoewel dus ook hier in de buurt een aantal publieke werken werd uitgevoerd, vond er uiteindelijk geen vrijwillige ruilverkaveling plaats.

Tabel 4.4 Verkavelingssituatie in de Hollumer Mieden rond 1910

	Grootte (ha)	Aantal eigenaars	Aantal percelen	Kavels per eigenaar	Gem. oppervlak per perceel (ha)
Hollum	330	466	4.879	10,5	0,07

Bron: De Leeuw, *De agrarische ruilverkaveling*, 111-112 (grootte en aantal eigenaars); Groeneveld, *Veranderend Nederland*, 38-39 (aantal percelen).

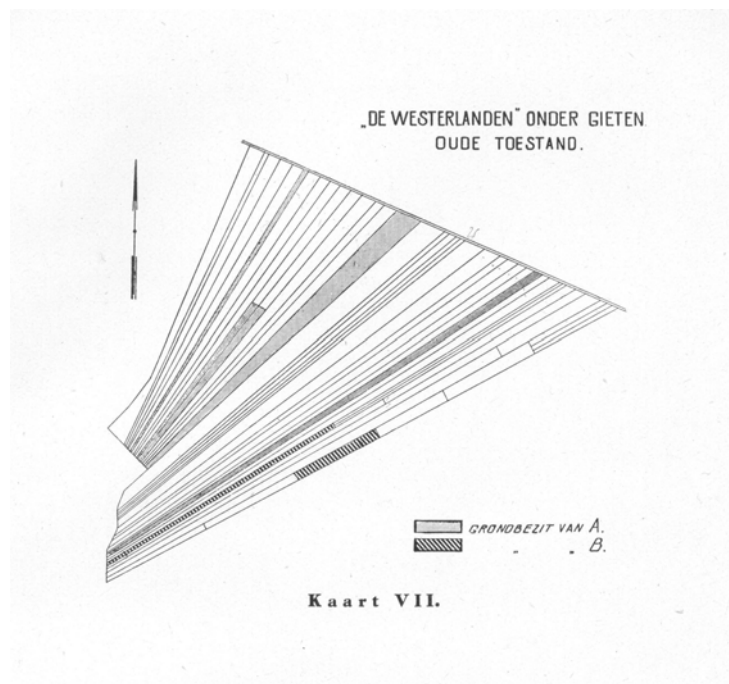
De enige andere grootschalige ruilverkaveling, naast de Dalfser Hooislagen en de Ballumer Mieden, die in de periode tot 1924 tot stand kwam, waren de *Westerlanden* onder Gieten (Afbeelding 4.4 en 4.5). Hier was sprake geweest van een met opzet ondoelmatig gemaakte markeverdeling. Bij de verdeling had men vanaf een kerktoren de nieuwe perceelsgrenzen getrokken. Bij een dergelijke, zogenaamde torenverkaveling is een aantal zeer smalle, langwerpige taps toelopende percelen het resultaat. Op het terrein zelf waren geen wegen en waterlopen. De ongunstige perceelsvormen en de slechte ontsluiting en waterhuishouding maakten dat het land alleen gebruikt werd als plagenveld en schapenweide.

Bij deze verkaveling was zeker geen sprake van vermindering van de versnippering. Voor de 47 percelen in de oude situatie kwamen 77 percelen in de plaats. De verbeteringen in deze ruilverkaveling moeten vooral gezien worden in de aanleg van wegen. Ieder perceel was na voltooiing snel via een weg bereikbaar. Ook de kavelvorm werd verbeterd. De langwerpige smalle kavels werden vervangen door rechthoekige, bijna vierkante kavels. De toedeling van de nieuwe kavels verliep enigszins problematisch. Uiteindelijk

²⁹ Het exacte aantal tegenstemmers is niet geheel duidelijk. Groeneveld spreekt van slechts één tegenstander, terwijl De Leeuw het op vier houdt. Groeneveld, *Veranderend Nederland*, 39; De Leeuw, *De agrarische ruilverkaveling*, 112.

werd in navolging van de procedure in de Ballumer Mieden gekozen voor verloting.³⁰

Afbeelding 4.4 Torenverkaveling in de ruilverkaveling De Westerlanden onder Gieten

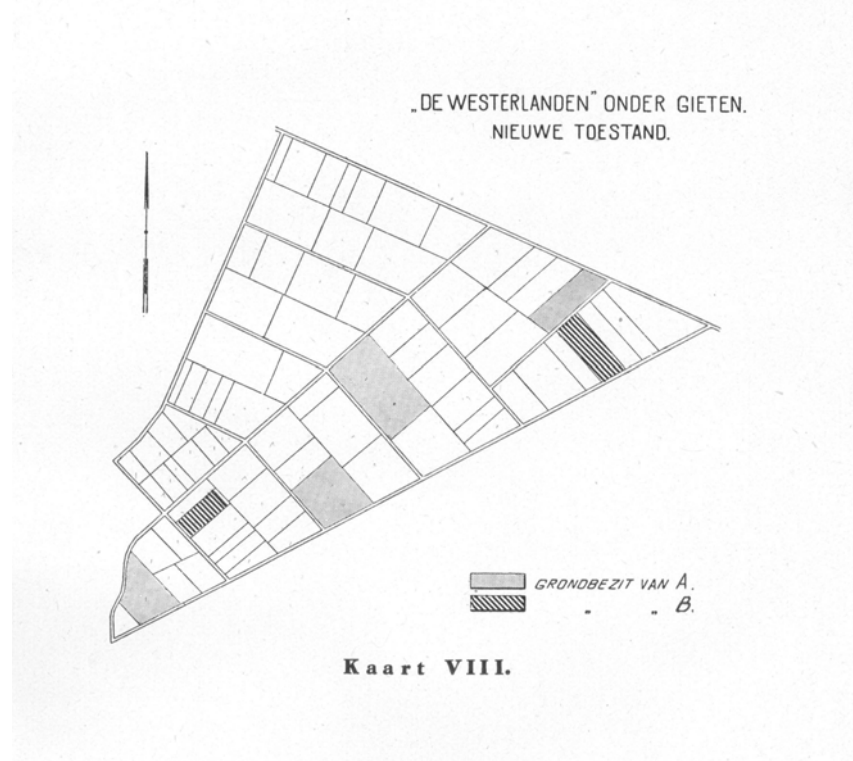
Bron: *Ruilverkav.*

In deze periode heeft men ook elders nog gepoogd tot ruilverkaveling te komen. Zo werd er een plan gemaakt voor de *Noordlaarder Made*, in de gemeente Noordlaren aan het Zuidlaarder Meer. Dit 150 hectare grote terrein was op de hogere gedeelten in gebruik als bouwland, de lagere gedeelten werden als grasland geëxploiteerd. Ook hier was sprake van een ongunstige perceelsindeling, een onvoldoende afwatering en een slechte bereikbaarheid. Naast deze 'gewone' cultuurtechnische problemen was er nog een bijzonderheid die ruilverkaveling noodzakelijk maakte. Er was in deze streken sprake van zogenaamd *wandelend land*. Dit waren percelen die aan meerdere eigenaren toebehoorden en om beurten geëxploiteerd werden. Ieder had dan op zijn beurt de goede en de slechte stukken. Het nadeel van dit land was dat het

³⁰ 'Ruilverkaveling benevens wet op de ruilverkaveling', 14.

aanleiding kon geven tot roofbouw. Door middel van ruilverkaveling kon men alle eigenaars een eigen perceel toewijzen.

Afbeelding 4.5 Ruilverkaveling De Westerlanden onder Gieten (nieuwe toestand)

Bron: *Ruilverkav.*

Het plan dat werd opgemaakt door de Heidemij zou al deze problemen moeten helpen oplossen. Door middel van ruilverkaveling zou de eigendomssituatie vereenvoudigd worden en zouden waterlopen en infrastructuur aangelegd worden. Dit plan is één van de weinige waar bij de oplevering het aantal percelen zou zijn toegenomen. Om de situatie met het roterende gebruik op te lossen, was men van plan iedere mede-eigenaar van een stuk wandelland een eigen perceel te bedelen. Het plan is echter nooit uitgevoerd. Uiteindelijk bleek één eigenaar niet te overtuigen van het nut van deze ingreep.

De gebieden waarvoor in deze periode ruilverkavelingsplannen zijn gemaakt, bevonden zich allemaal in het oosten van het land. Het betrof voornamelijk verder van de woonkernen gelegen gronden, waarop geen bebou-

wing was te vinden. Vaak waren het gronden waar het eigendom als gevolg van de markeverdeling sterk versnipperd en ondoelmatig verkaveld was. Een veelvuldig genoemd probleem bij deze ruilverkavelingen was de wateroverlast die men er had. Regelmatig werd erop gewezen dat een betere ontwatering in combinatie met het gebruik van kunstmest tot hogere opbrengsten zou gaan leiden.

Ruilverkaveling was een nieuw fenomeen en de Heidemij stuitte regelmatig op scepsis en terughoudendheid wanneer ze de cultuurtechnische situatie in een gebied geschikt voor ruilverkaveling achtte. Het bleek niet eenvoudig de lokale bevolking te overtuigen van het nut van een ruilverkaveling. Hiervoor gebruikte de Heidemij een aantal methodes die alle aan het doorgaan van de drie vrijwillige ruilverkavelingen zullen hebben bijgedragen. In de eerste plaats probeerde men de ruilverkaveling niet van bovenaf op te dringen, maar zocht men medestanders in het gebied zelf en dan bij voorkeur figuren die lokaal gezag hadden. De acceptatie van het instrument, zo dacht de Heidemij, zou worden bevorderd wanneer het door lokale leiders omarmd zou worden. Deze methode werd toegepast bij de Dalfser Hooislagen en zou later in de ruilverkavelingswet worden vastgelegd. De plaatselijke commissies zijn hiervan het resultaat.³¹

Ten tweede maakte men gebruik van resultaten en plannen elders. Zo zijn de resultaten van de ruilverkaveling op Ballum in zowel Dalfsen als Hollum gebruikt om de belanghebbenden te overtuigen. Ten derde werd in 1920 door de Heidemij de Hoofdafdeling Ruilverkaveling opgericht. Deze hoofdafdeling kreeg in de loop van de tijd ook plaatselijke afdelingen in onder meer Nieuwleusen, Aalten, Amsterdam, Arnhem, Den Haag, Staphorst en Utrecht. Het doel van de afdeling was het bevorderen van ruilverkaveling en het zich in zetten voor de totstandkoming van een wettelijke regeling. Hiermee kreeg het instrument een groep aanhangers die in grote delen van het land propaganda maakte voor een wettelijke regeling.

Of deze regeling nodig was werd tot in de jaren twintig betwist. Tegenstanders waren in verschillende groepen te delen. De eerste bestond uit mensen die principieel niets van ruilverkaveling moesten hebben. Zij vond het instrument een onrechtmatige inbreuk op de eigendom. Plannen voor een wet vormden een inbreuk op het liberale gedachtegoed, dat zolang het overheidshandelen bepaald had. Om deze reden had men in sommige kringen angst voor deze eerste stap richting staatssocialisme. Pater Van den Elsen, een katholiek voorman die zeer begaan was met de agrarische stand in Noord-Brabant, heeft zich in dit verband met klem tegen ruilverkaveling verzet.³²

³¹ De methode wordt eveneens beschreven in Van Balen, *Het werkende land*, 111.

³² Archief (Koninklijk) Nederlands Landbouw Comité, Krantenartikel als bijlage bij een brief van Van den Elsen aan de Commissie Ontginning van het N.L.C., inv. nr. 429, [ca. 15 december 1909].

Daarnaast waren er tegenstanders die meer heil zagen in andere methodes om de landbouw te stimuleren. De natten, bijvoorbeeld, dachten dat er meer winst te behalen viel door goede en doelmatige bevoeiing te bevorderen. De derde groep tenslotte, zag wel heil in ruilverkaveling, maar niet in een wettelijke regeling. Zij beweerden dat de vrijwillig tot stand gekomen ruilverkavelingen hadden bewezen dat ingrepen ook zonder wet tot een succesvol eind gebracht konden worden. E.D. Dijkstra, landmeter bij het Kadaster en nauw betrokken bij de ruilverkaveling op Ballum, was het hier absoluut mee oneens. Halverwege een analyse van de gebeurtenissen rondom de totstandkoming van de ruilverkaveling Ballum merkte hij op: 'De tot dusver opgedane ervaring met ruilverkavelen zonder de wettelijke regeling is dus niet erg beemoedigend'. Zijn conclusie laat evenmin weinig te raden over: 'eene ruilverkaveling zonder wettelijke regeling is: a. uiterst gewaagd en gevaarlijk; b. zeer en onnodig kostbaar; c. niet doeltreffend en dientengevolge zeer af te keuren'.³³ Het feit dat het in deze periode tot maar drie ruilverkavelingen kwam en dat het bovendien bijzonder veel tijd, geld en energie had gekost om dit te bereiken, pleit inderdaad eerder vóór dan tegen een wettelijke regeling. De acceptatie van ruilverkaveling nam langzaam maar zeker toe, maar het vereiste draagvlak was nog zo groot dat er maar weinig projecten doorgang vonden.

4.4 Conclusie

Toen begin jaren twintig de Dalfser Hooislagen gereed kwamen, was een eerste aanzet tot behandeling van de wet in het parlement net begonnen. De wet werd zonder hoofdelijke stemming aangenomen en trad in werking op 1 december 1924. Dit betekent dat er ruim dertig jaar was overlegd en propaganda gevoerd vanaf de eerste vergaderingen van de Commissie-ontginning in 1890. Deze periode van 34 jaar is op haar beurt weer in tweeën te delen. De eerste, van ongeveer 1890-1910, was die waarin de Commissie-ontginning van het N.L.C. zich met ruilverkaveling bezighield. Deze periode werd bovenal gekenmerkt door overleg op een hoog niveau. De betrokkenen waren, hoewel zeer betrokken bij en geïnteresseerd in de landbouw zelf, geen boeren. De discussies hadden vooral betrekking op de meer institutionele en juridische kant van ruilverkaveling.

De gang van zaken in de periode van 1910-1924 was veel praktischer van karakter. Toen de noodzaak van ruilverkaveling zelfs door de Minister werd onderkend, moest men in het land, de boer dus, met het fenomeen bekend geraken. Men zou kunnen zeggen dat dit de eerste pogingen op lokaal niveau waren om de acceptatie van ruilverkaveling te bevorderen. Deze taak werd in opdracht van de minister door de Heidemij uitgevoerd. De Heidemij deed

³³ Dijkstra, 'Ruilverkaveling te Ballum'.

dit door voorlichtingsavonden en excursies te organiseren. Het meest overtuigend als propagandamiddel bleek echter de uitvoering van een aantal vrijwillige ruilverkavelingen. Het was echter niet eenvoudig een dergelijk project uit te voeren wanneer de medewerking van alle eigenaars vereist was. Een aantal pogingen strandde omdat een handvol eigenaars pertinent medewerking weigerde te verlenen. Maar ook daar waar de ruilverkaveling uiteindelijk tot een goed eind werd gebracht, kreeg de Heidemij met moeilijkheden te maken. In Dalfsen bleek dit overduidelijk toen men aanvankelijk tegenstemde. De Heidemij, hevig teleurgesteld in deze uitkomst, wilde haar werkzaamheden in de Dalfser Hooislagen staken. Plichtsbesef ten aanzien van de opdracht van de minister en de angst voor de nieuwe concurrent, de Grontmij, zetten de Heidemij er toe aan om door te zetten, zij het met enig voorbehoud. De tweede stemming liep uit op een succes voor de Heidemij. De ruilverkaveling werd uitgevoerd, maar bracht niet de voordelen waarop men had gehoopt. Zeker, de percelen waren beter bereikbaar en van praktischere vorm. Echter, doordat er aan de waterhuishouding vlak buiten de Hooislagen niets veranderde, bleef men last houden van overstromingen en werd nog altijd niet het volle potentieel van het land benut.

Het succes van de Heidemij moet daarom vooral gezocht worden in de externe gevolgen van de ruilverkaveling. De Dalfser Hooislagen figureerden, samen met andere ruilverkavelingen in voorlichtingsbrochures. Ook de wat moeizame gang van zaken moet de Heidemij een aantal dingen hebben geleerd. De begeleiding op afstand, zoals dat aanvankelijk gebeurde bij Dalfsen, zorgde ervoor dat de Heidemij telkens een stap achterliep op de ontwikkelingen. Vooral na de invoering van de wet heeft de Heidemij altijd geprobeerd zich de ruilverkaveling toe te eigenen.

Een vraag die altijd wordt gesteld bij onderzoek naar de geschiedenis van ruilverkavelingen is of de investering voldoende rendement heeft opgeleverd. Het beantwoorden van die vraag is niet eenvoudig. Er waren namelijk twee doelen verbonden aan deze ruilverkaveling. Ten eerste wilde men de landbouwstructuur van de *Dalfser Hooislagen* verbeteren. Dit is maar ten dele gelukt. Hoewel de verkaveling en ontsluiting waren verbeterd, zorgde wateroverlast in het gebied nog altijd voor een problematische toestand. Löhnis schreef op 3 oktober 1921 dat het land na de ruilverkaveling voldoende mogelijkheden voor een bloeiende landbouw bood, maar dat door onvoldoende waterafvoer intensieve cultuur nog niet mogelijk was.³⁴

Het tweede doel was het in de praktijk laten zien wat de mogelijkheden en voordelen van ruilverkaveling waren, teneinde de acceptatie van het instrument te bevorderen. De Dalfser Hooislagen moesten een aansprekend

³⁴ Archief Bestuur en Directie Heidemij, Brief Löhnis aan Schmülling, inv. nr. 1413, 3 oktober 1921.

voorbeeld worden. De Dalfser Hooislagen zijn zeker als zodanig gebruikt, bijvoorbeeld in het rapport 'Ruilverkaveling benevens wet op de ruilverkaveling en toelichting dier wet'.³⁵ Het is echter zeer moeilijk, zo niet onmogelijk om het exacte effect te meten van alleen de Dalfser Hooislagen. Maar hoe het ook zij, in 1924 werd in het parlement de eerste ruilverkavelingswet aangenomen. De propaganda van de Heidemij moet dus blijkbaar nut gehad hebben en het kan haast niet anders dan dat de uitvoering van de ruilverkaveling de *Dalfser Hooislagen* daar aan bijgedragen heeft.

³⁵ 'Ruilverkaveling benevens wet op de ruilverkaveling'.